

МЕХАНІЗМ ВІЯВЛЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПІД ЧАС ДОПИТУ

Проданець Н. М., Горбаньов І. М.

Автором розглянуто загальні аспекти механізму виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного. Проаналізовано і доповнено наукові здобутки щодо ознак брехні неповнолітнього підозрюваного; визначено факти, які свідчать про надання неправдивих показань, а також схематично зображено алгоритм формування неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного.

Наголошено, що зазвичай неповнолітній підозрюваний, на відміну від дорослого, не в повному обсязі розуміє, в якому кримінальному правопорушенні він підозрюється та яке значення і наслідки мають його показання. Також у неповнолітніх досить своєрідно розвинена уява. Тому навіть за умови логічно побудованих показань та впевненості в сказаному слідчому не варто розраховувати на щирість та істинність.

Автор виділяє основні напрями діагностування слідчим неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного (тактичний - використання маскувальних властивостей, жестів, міміки; слуховий - зміна тембру голосу, інтонації, частота пауз; візуальний - пітливість, почервоніння, постукування та ін.).

Якщо слідчий розуміє, що неповнолітній підозрюваний налаштований давати неправдиві показання, автор пропонує застосувати такі тактичні прийоми: використання невимушеної бесіди; використання особистих якостей неповнолітнього; використання прийому першого враження; використання факту несподіванки; використання відволікаючого фактора; використання довільного викладу інформації; використання ігрової форми впливу; використання позиції довіри; використання графічних зображень; використання прийому різкого припинення неправди. Важливо звертати увагу на рівень інтелектуального розвитку неповнолітнього підозрюваного. Адже особа під час допиту, ухиляючись від надання правдивих показань, залежно від розумових здібностей здатна до маніпуляції, зверхності, всезнайства, що супроводжується почуттям дорослості, або ж, навпаки, особа володіє обмеженим словниковим запасом, невпевнена в собі, пригнічена та непослідовна. Урахування рівня розвитку дає змогу помітити здібності та вилучити під час спілкування з нею достовірну інформацію. Таким чином, застосування слідчим тактичних прийомів

має бути гнучким та різноманітним, легко переходити з одного в інший.

Ключові слова: допит, неповнолітній підозрюваний, психологічний контакт, неправдиві показання, слідчий, тактичний прийом.

Prodanets N. M., Gorbanov I. N. Mechanism for detecting and overcoming false testimony of a juvenile suspect during interrogation

The author considers the general aspects of the mechanism of detection and overcoming of false testimony of a juvenile suspect. Analyzed and supplemented the scientific achievements regarding the signs of lying of a minor suspect; the facts testifying to giving of false testimony are defined, and also the algorithm of formation of false testimony of the minor suspect is schematically represented.

It is emphasized that usually, a juvenile suspect, unlike an adult, often does not fully understand in which criminal offense he is suspected and what is the significance and consequences of his testimony. Also, minors have a rather peculiar imagination. Therefore, even with logically constructed testimony and confidence in what is said, the investigator should not count on sincerity and truthfulness.

The author identifies the main areas of diagnosis by investigators of false testimony of a minor suspect (tactical - the use of camouflage properties, gestures, facial expressions; auditory - change the tone of voice, intonation, frequency of pauses; visual - sweating, redness, tapping, etc.).

If the investigator understands that the juvenile suspect is set to give false testimony, the author suggests the use of the following tactics: the use of casual conversation; use of personal qualities of a minor; use of first impression reception; use of the fact of surprise; use, a distraction; use of arbitrary presentation of information; use of the game form of influence; use of the position of trust; use of graphic images; the use of the technique of abrupt cessation of untruth. It is important to pay attention to the level of intellectual development of the juvenile suspect. After all, a person during interrogation, evading to give

true testimony, depending on mental abilities is capable of manipulation, arrogance, omniscience, accompanied by a sense of adulthood, or vice versa - a person has limited vocabulary, insecure, depressed and inconsistent. Taking into account the level of development makes it possible to notice the ability and extract reliable information from it during communication. Thus, the use of tactics by investigators should be flexible and diverse, easy to move from one to another.

Key words: *interrogation, juvenile suspect, psychological contact, false testimony, investigator, tactics.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми, вже давно виходить за межі України та активно досліджується науковими спільнотами. Адже неповнолітні є тією категорією осіб, які легко входять в довіру, піддаються впливу груп осіб та копіюють поведінку дорослого покоління. Таким чином, зі сприйняттям неправомірних поглядів підвищується ймовірність вчинення протиправних дій, які можуть призвести до тяжких наслідків.

Психологія неповнолітнього підозрюваного характеризується найбільш загальним пізнавальним процесом, виникненням почуття відповідальності та посиленням самоусвідомлення. Також у неповнолітніх досить своєрідно розвинена уява. Тому навіть за умови логічно побудованих показань та впевненості в сказаному слідчому не варто розраховувати на щирість та істинність.

Показання неповнолітнього підозрюваного мають особливий характер, оскільки, перш ніж давати оцінку достовірності, слідчий має застосувати криміналістичний інструментарій - методи та прийоми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування неправдивих показань - це творчий процес, де присутні всі елементи репродуктивної задачі, а крім того, відбувається обробка матеріалів спогадів, як це вигідно особі, що повідомляє неправдиві показання [1; 2].

Неправдиві показання неповнолітніх підозрюваних можуть мати різну форму та варіацію, а саме: показання, що є цілком видуманими (свідомо); показання, які мають правдивий характер, однак заплутані в часі або в послідовності (свідомо чи несвідомо); показання, що є частково неправдивими: а) повна завуальованість істини (свідомо); б) часткове домислення (дофантазування) правди (свідомо або несвідомо).

Окремі аспекти допиту неповнолітнього підозрюваного досліджувались під різними кутами

та були предметом наукових досліджень низки науковців: В.П. Бахіна [7], В.В. Романюк [5; 6], Ю.В. Рудницька [8], О.М. Цільмак [3; 4], В.Ю. Шепітько [9], та ін. Однак окремі теоретичні питання механізму виявлення та подолання слідчим неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження механізму виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного під час допиту.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай під час надання неповнолітнім підозрюваним неправдивих показань спостерігається демонстрація самостійності, дорослості та побоювання негативної оцінки щодо себе. Слід зазначити, що, попри специфічні психологічні особливості, для неповнолітніх підозрюваних характерні спостережливість та запам'ятовування деталей та окремих фактів, які для дорослого не завжди мають вагоме значення. Тому слідчому необхідно звернути увагу на дрібниці, аби під час постановки уточнюючих запитань можна було б перевірити достовірність даних. Необхідно розрізняти завідомо неправдиві показання та показання, які є помилковими під час розповіді (допиту).

Варто погодитись із думкою О.М. Цільмак та С.І. Яковенко [3] стосовно того, що до акустично-діагностичного критерію ознак брехні належать такі голосові прояви, як зміна темпу мови, зниження тону, повторення слів, фраз, повільне, тихе мовлення (демонстрація смутку), зволікання з відповіддю, нервові покашлювання [4].

На нашу думку, варто доповнити вищезазначене таким чином: досить часті запинки під час розповіді з використанням звуків «е-е...», «м-м-м» та інше; мовленнєві помилки, поєднані трансформаційними змінами; занадто швидкий темп розмови.

Що стосується характерних рухових особливостей та зовнішності, то слідчому варто звернути увагу на споглядання на обличчя співрозмовника, часте моргання, підозрілу посмішку, постукування ногою або пальцями рук, почісування частин тіла (здебільшого задньої частини голови), часту зміну позиції сидіння, покручування (вертіння на стільці). Однак ці ознаки є відносними, тому слідчому необхідно брати їх до уваги зважено та обмірковано.

Про те, що неповнолітній підозрюваний налаштований давати неправдиві показання, свідчать такі факти:

- часте споглядання в бік дверей, у бік, протилежний слідчому;

- недбале поводження, що вказує на його зверхність (пихатість);
- помітне опущення голови та підняття плечей;
- легкі дотики до обличчя (вуха, носа й т.д.);
- стискання пальців рук у кулак або схрещення рук;
- іронічна посмішка та ін.

Зазвичай неповнолітній підозрюваний, на відміну від дорослого, не в повному обсязі розуміє, в якому злочині він підозрюється та яке значення і наслідки мають його показання. Уява неповнолітніх дозволяє їм вільно фантазувати, що призводить до направлення розслідування в хибному напрямі. Тому навіть за умови логічно побудованих показань та впевненості в сказаному допитувачому доцільно все перевірити та ув'язати показання з іншими доказами. Важливо встановити, неповнолітній підозрюваний фантазує чи говорить неправду, оскільки не завжди є брехнею та інформація, яка сприйнята неповнолітнім по-своєму.

На нашу думку, варто зобразити алгоритм формування неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного (рис. 1).

У процесі аналізу результатів анкетування 187 слідчих Національної поліції (ГУНП в Одеській області) було встановлено: 87% опитаних зазначили, що з метою попередження та уникнення неправдивих показань неповнолітнім підозрюваним у процесі допиту застосовується такий тактичний прийом, як встановлення психологічного контакту. Ми приєднуємося до позиції практиків і вважаємо наявність психологічного контакту відправною точкою результативного проведення вказаної слідчої (розшукової) дії.

Для того, аби встановити психологічний контакт, В.Ю. Шепітько обґрунтовано виділяє дві підсистеми:

- 1) та, що сприяє адаптації до обстановки допиту й усунення небажаних станів психіки неповнолітнього;
- 2) та, що стимулює обстановку на необхідність спілкування [9].

Також у процесі аналізу результатів анкетування 187 слідчих Національної поліції (ГУНП в Одеській області) було визначено низку ефективних тактичних прийомів на початковому етапі допиту. На означені тактичні прийоми також вказують вчені-криміналісти, які досліджували тактику проведення допиту неповнолітнього. Отже, якщо слідчий розуміє, що неповнолітній підозрюваний налаштований давати неправдиві пока-

зання, на початковому етапі доречним є застосування таких тактичних прийомів:

89% - використання невимушеної бесіди, що дає змогу слідчому отримувати більш поглиблену, конкретизуючу інформацію. У процесі такого діалогу неповнолітній стає більш спокійним, розслабленим та більш відкритим;

77% - використання особистих якостей неповнолітнього, коли слідчий враховує психологічні особливості особи, притаманні лише їй. Цей прийом є одним із потужних інструментів впливу;

83% - використання прийому першого враження, з огляду на власні спостереження слідчого. У цьому разі слідчий фіксує мімічні або емоційні прояви неповнолітнього підозрюваного (вважаємо, що зазначений прийом виконує орієнтуючу функцію);

67% - використання факту несподіванки, коли слідчий розпочинає допит із відомих неповнолітньому фактів, що могло бути несподіваним для допитуваного. Слідчий може навмисно наголошувати на сумнівних або неперевірених даних, аби неповнолітній підозрюваний втягнувся в дискусію та видав себе;

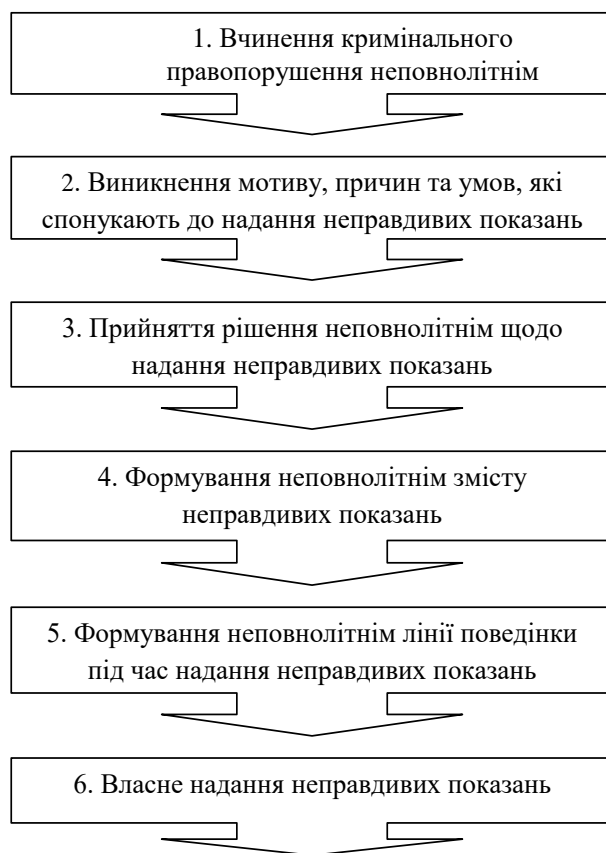

Рис. 1. Алгоритм формування неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного

83% - використання відволікаючого фактора, коли слідчий перед початком допиту говорить про події, які не стосуються події кримінального правопорушення. Таким чином, неповнолітній підозрюваний, відволікаючись, переключається спочатку на іншу тему, а потім, не усвідомлюючи, видає правду;

100% - використання можливості довільного викладу інформації, коли слідчий врівноважено слухає розповідь особи та аналізує обмови і повторення. Таким чином, неповнолітній підозрюваний, відчуваючи, що його уважно слухають, починає нервувати та плутатися в показаннях;

87% - використання ігрової форми впливу, який націлений на формування стосунків товариського характеру. оскільки вік неповнолітнього підозрюваного не є зрілим (особа є дитиною), ігрова атмосфера є найбільш сприятливою для розвіяння сумнівів та неправди;

89% - використання позиції довіри, коли слідчий демонструє вияв довірливості та симпатії, в результаті чого неповнолітній підозрюваний покладається на його думку та слідує йому як авторитету;

31% - використання графічних зображень та схем, коли слідчий пропонує детально зобразити хід подій тощо. Детальне та поступове зображення показань дасть змогу зосередити увагу на дрібницях та алгоритмі дій, що зменшить імовірність неправдивих показань;

43% - використання прийому різкого припущення неправди, коли слідчий блокує брехню перевіреними достовірними фактами, не даючи неповнолітньому підозрюваному продовжувати брехати. Таким чином, не маючи шансів на викривлення інформації, особа говорить правду;

17% - використання другорядної інформації задля уточнення головної, коли слідчий акцентує на неважливих фактах, які маскують суттєві факти [10].

Ми приєднуємося до позиції Ю.В. Рудницької, яка зважено зазначає, що до тактичних прийомів виявлення неправдивих показань можна зарахувати деталізацію показань, демонстрування слідчим своєї поінформованості про обставини вчиненого злочину, психологічний вплив на позитивні якості допитуваного, допущення легенди, відвернення уваги, постановку уточнюючих, контрольних запитань, демонстрацію намірів і можливостей слідства зі збирання, дослідження й використання доказової бази [8].

Важливо звернути увагу на рівень інтелектуального розвитку неповнолітнього підозрюва-

ного. Адже особа під час допиту, ухиляючись від надання правдивих показань, залежно від розумових здібностей здатна до маніпуляції, зверхності, всезнайства, що супроводжується почуттям дорослості, або ж, навпаки, особа володіє обмеженим словниковим запасом, невпевнена в собі, пригнічена та непослідовна. Урахування рівня розвитку дає змогу помітити здібності та вилучити під час спілкування з нею достовірну інформацію.

Вважаємо, що для подолання неправдивих показань доцільно:

а) якщо неповнолітній підозрюваний має низький інтелектуальний рівень розвитку:

- говорити легкодоступними словами, уникаючи складних слів та запитань, які спантеличують неповнолітнього;

- бути емоційно стриманим, створюючи атмосферу спокою, не допускаючи агресії;

- використати ігрову форму спілкування, надаючи неповнолітньому роль дорослого;

- забезпечити папір та кольорові ручки (олівці) (для відображення кольорових схем) або надати заздалегідь підготовлені малюнки (для полегшення надання інформації);

- звертатись на ім'я в ласкавому стилі;

- зосередитись на інтерпретації показань;

б) якщо неповнолітній підозрюваний має високий інтелектуальний рівень розвитку:

- налаштувати розмову так, ніби достовірною інформацією є їхньою спільною метою;

- чітко ставити запитання;

- звертатись на ім'я (називаючи повне ім'я);

- дати змогу освоїтись;

- активізувати почуття власної гідності та ін.

Наведені далі діяння слідчого можуть призвести до зниження ефективності слідчої (розшукової) дії:

- втягнення неповнолітнього підозрюваного в спір;

- провокування роздратованості;

- відведення надовго погляду (викликає байдужість та втрату контакту);

- наведення фактів, які пригнічують неповнолітнього та сприяють зниженню самооцінки;

- нудний допит;

- прояв неповаги, презирства, демонстративності;

- тривалість допиту;

- очікування допиту;

- шантаж та погрози;

- часте перебування неповнолітнього;

- вислови «заспокойся», «не плач», «не нервуй», «швидше» і т.д.;

- порушення особистого простору;
- неможливі обіцянки та винагороди;
- змушення до негайних відповідей та ін.

На момент надання неправдивих показань слідчому варто:

- а) приховувати (маскувати) емоції, які вказують на недовіру;
- б) відкрито демонструвати недовіру (несприйняття брехні).

Основними напрямками діагностування слідчим неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного є:

- тактичний - використання маскувальних властивостей, жестів, міміки;
- слуховий - зміна тембру голосу, інтонації та частота пауз;
- візуальний - пітливість, почервоніння, постукування та ін.

Влучно зазначає О.М. Цільмак, виділивши тактичні прийоми спонукання до правдивих показань:

- забалакування, спроба змінити тему розмови;
- часто повторювані фрази («чесно кажучи» або «присягаюся»);
- викликання жалості і співчуття;
- нескінченні паузи в розмові (це змушує співбесідника напружуватися й додумувати слова) [3].

Таким чином, застосування слідчим тактичних прийомів має бути гнучким та різноманітним, легко переходити з одного в інший. Тому, використовуючи прийоми та способи подолання неправди, слідчий має проявити майстерність, проникливість та акторське мистецтво.

Щодо оцінки правдивості та достовірності показань неповнолітнього підозрюваного в слідчого можуть виникнути підозри як у процесі допиту, так і після його закінчення. Можна зобразити схематично механізм виявлення та подолання слідчим неправдивих показань неповнолітнім підозрюваним (рис. 2).

Висновки. Підсумовуючи все сказане, зазначимо, що неповнолітні підозрювані є тими специфічними учасниками, які вимагають від слідчих досить делікатної підготовки (особливого ставлення, організації допиту та ін.). Рекомендації щодо застосування визначених нами психологічних прийомів є особливо важливими під час допиту неповнолітнього підозрюваного, бо здебільшого ця категорія осіб налаштована давати неправдиві показання. Тому розроблений нами механізм виявлення та подолання неповнолітнім підозрюваним неправдивих показань дасть змогу налагодити психологічний контакт та отримати достовірну інформа-

цію щодо вчиненого кримінального правопорушення.

Рис. 2. Механізм виявлення та подолання неповнолітнім підозрюваним неправдивих показань

Література

1. Ратинов А.Р., Гаврилова Н.И. Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1982. Вып. 37. С. 44-57.
2. Слупко В.М. Тактика проведення допиту в умовах протидії. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. 2015. № 1, 25 (3). С. 237-245.
3. Цільмак О.М., Яковенко С.І. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів громадської безпеки: підручник. Одеса. 2012. 140 с.
4. Цільмак О.М., Яковенко С.О. Методика проведення допиту дошкільника. *Наука і освіта*. 2011. № 3. С. 95-99.
5. Романюк В.В. Участь педагога, психолога та лікаря в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4 (67). С. 101-109.
6. Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81-85.
7. Бахин В.П., Карпов Н.С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью. Киев: НАВСУ. 2002. 456 с.

8. Рудницька Ю.В. Тактика допиту неповнолітніх підозрюваних, які вчинили крадіжки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Право. Випуск 29. Ч. 2. Т. 1. С. 100-102.

9. Шепітько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1991. 24 с.

10. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель, В.О. Коновалова та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

*Проданець Н. М.,
фахівець факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Горбаньов І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики
та психології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*